

Het tijdperk van “de Joker”

MARGIES KAAG¹

Vanuit haar functie, begin jaren tachtig, bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, weet de auteur uit eigen ervaring dat privatisering al lang op de beleidsagenda staat. In dit persoonlijk getinte essay maakt zij duidelijk dat kritische geluiden met betrekking tot privatisering niet zijn opgepikt of zelfs op voorhand gesmoord zijn. Hoewel het voorzien in basisbehoeften vervat ligt in de internationale Verklaring van de Rechten van de Mens en een grondwettelijke plicht van de overheid is, lijkt die overheid zich niet erg druk te maken of deze basisbehoeften ook inderdaad gewaarborgd worden in een maatschappij waarin deze voorzieningen worden overgelaten of uitbesteed aan commerciële organisaties. De situatie in de landbouw als voorbeeld nemend, benadrukt de auteur welke schade ‘economisch rationele’ landbouw toebrengt aan mens en milieu, en eerder een toenemende ongelijkheid in de hand werkt dan tot voedsel voor allen leidt. Deze toenemende ongelijkheid vormt op zijn beurt een voedingsbodem voor onveiligheid. Om dit tij te keren pleit de auteur voor een meer op zorg en solidariteit gerichte, niet-materialistische tegencultuur.

In zijn kaderstellend artikel bij dit themanummer geeft Lou Keune aan dat de huidige privatiseringstendens een wezenskenmerk is van het neoliberalisme, gestart in 1975-1980 en volgend op de periode van de uitbouw van de verzorgingsstaat.² In deze ontwikkeling kwamen een aantal tekortkomingen van de verzorgingsstaat aan het licht, zoals verkokering, bureaucrativering en misbruik van sociale voorzieningen. Daarmee was het op zich begrijpelijk dat men greep naar het marktmechanisme. De markt is echter niet gericht op het voorzien in basisbehoeften, maar op het realiseren van winst. Omdat voorzien in basisbehoeften vaak niet winstgevend is, kan de markt de basale overheidstaak van het voorzien in levensbehoeften niet vervullen.

Het voorzien in basisbehoeften als basale overheidstaak kan afgeleid worden uit de Verklaring van de Mensenrechten (VN, 1948, art. 23, 25 en 26, de drie sociale mensenrechten) of uitvoeriger uit het verdrag van de Economische, Sociale en Culturele Mensenrechten (VN, 1968). Daar staan de taken die overheden moeten waarborgen zeer concreet. Alle landen hebben met deze verklaring en met dit verdrag ingestemd. Hoewel we dus wereldwijd beloofd hebben ze te waarborgen, doen we dat niet. Overheden treden overal terug. In ontwikkelde landen leidt dit tot problemen voor de arme kant, en in ontwikkelingslanden zijn de gevolgen nog rampzaliger. Desondanks wordt terugtreden van de overheid door het IMF en de Wereldbank bij Structurele Aanpassings-Programma's zelfs afgedwongen.

Privatisering en basisbehoeften

Het onderwerp privatisering staat al geruime tijd op de beleidsagenda. In de periode 1980-1983 werkte ik bij de WRR en daarnaast als freelancer bij het Instituut van Bestuurswetenschappen (IBW). Dat was een instituutje dat gesubsidieerd werd door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, en overigens zelf als één van de eersten aan de privatiseringen ten onder is gegaan. Mijn opdracht bij het IBW was een essaybundel samen te stellen over het onderwerp privatisering. Er kwam een rapport uit voort met de titel "Privatisering en deregulering; van verzorgingsstaat naar waarborgstaat" (Kaag, 1983). In deze bundel, waarin de grondslagen van het staatsbestel centraal stonden, ging prof. mr. M.C. Burkens dieper in op deze grondslagen (zie Burkens, 1983). Hij relateerde de overheidstaken aan de basale vereisten geformuleerd in de Grondwet. Weliswaar staan ze daar niet met zoveel woorden opgesomd, maar de taken die de verzorgingsstaat heeft, vinden hier wel hun grond. Dat betekent dat de overheid zich niet zonder meer kan terugtrekken. Ze moet onze basisvoorzieningen waarborgen, ook al doet ze dat niet door ze zelf te produceren. Ze kan de markt inschakelen, producenten zowel als consumenten, maar ze blijft wel verantwoordelijk.

Zo is de term 'waarborgstaat' in de titel van de verzameling gekomen. De waarborgstaat is echter nooit gerealiseerd. Economen meenden dat de overheid zich gewoon moest terugtrekken en gingen voorbij aan de basale overheidstaak van het waarborgen van basisvoorzieningen.

Eigenlijk had niet het zwakke en niet erg prestigieuze IBW moeten waarschuwen voor wat er komen ging, maar was dit bij uitstek een taak voor de WRR. Echter deze was indertijd, zoals zoveel overheidsinstanties, in de ban van de aanbodeconomie. Aanbodeconomie is de logische evenknie van de tendens tot privatisering, en wordt gekenmerkt door een nadruk op consumentisme en het stimuleren van niet-essentiële behoeften omwille van de winst. De redenering daarbij is dat je eerst moet verdienen wat je uit wilt geven aan voorzien in basisbehoeften, omdat voor deze laatste veelal geen koopkrachtige vraag is.

Door de WRR werd een dergelijke waarschuwende functie echter niet tot de taken van de Raad gerekend. In de tijd dat ik er werkte, heb ik onder leiding van prof. dr. Hennie in 't Veld meegewerkt aan een welzijnsrapport dat een overzicht gaf van wat er op welzijnsterrein bestond, met een aantal adviezen hoe sommige aspecten verbeterd konden worden. We voerden in dit rapport een paragraaf in over Cultuur en Tegencultuur, waarin de bestaande consumentencultuur werd gerelativeerd door een meer solidaire tegencultuur te schetsen. Dit onderwerp heeft de eindversie echter niet gehaald: conceptrapporten werden steeds besproken met de hele Raad en daar is deze paragraaf geschrapt.

De boodschap van Burkens uit 1983 geldt naar mijn mening eigenlijk nog steeds: de staat zou alsnog haar taken wat betreft het voorzien in basisbehoeften moeten waarborgen. Ze blijft verantwoordelijk. De situatie is nu nog pijnlijker dan toen: de overheid

produceert niet zelf maar gebruikt marktpartijen, maar mist in toenemende mate het stuurmiddel 'geld'. Hiervoor zijn verschillende ontwikkelingen verantwoordelijk. De economie is aan het inzakken en dat zal voorlopig niet ophouden, want we zijn zo'n beetje aan de grens van wat we nog kunnen bedenken om te consumeren. Ernstiger is dat de belastinggrondslagen inmiddels zijn verschoven in die zin dat vooral arbeid belast wordt en kapitaal steeds minder. Daar komt nog de sterke opmars van multinationals bij, die hun belastingafdrachten verkleinen door inkomsten over te schrijven naar landen waar de afdracht lager is of zelfs nul (intern schuiven). Hiermee raken we aan het thema 'globaliseren'.³

Howard M. Wachtel zegt onlangs (2002) in 'Tax distortion in the global economy', dat belasting heffen sterk gebonden is aan plaats. Belasting op arbeid, die zich niet zo makkelijk kan verplaatsen, is eenvoudiger dan belasting op kapitaal, dat zeker in de huidige context van globalisering gemakkelijk over grenzen heen stapt. In toenemende mate zijn staten de factor arbeid gaan belasten en de factor kapitaal ontlasten, met nare gevolgen van werkloosheid en ongelijkheid.

Bovendien past de factor kapitaal een systeem toe dat '*transfer pricing*' wordt genoemd. Het deelt activiteiten, die bij het hoofdkantoor horen en in het 'moederland' belast zouden moeten worden, toe aan derde wereldlanden waar de belasting lager is en soms zelfs nihil. Dat geldt voor alle bedrijven die in meer dan één land produceren en naar mate ze groter zijn en veel landen omvatten kunnen ze makkelijker belasting vermijden.

Staten hebben voor zichzelf zo een zwakkere grondslag voor belasting heffen gecreëerd, terwijl ze niettemin de mensenrechtenverklaring hebben onderschreven, en (in ieder geval in Nederland) ook een grondwettelijke taak hebben wat betreft het voorzien in basisbehoeften. Ze staan dus voor de opdracht om met een minimum aan 'geld' toch hun taken waar te maken.

Meer zorg voor mens en milieu

In het hiernavolgende pleit ik voor een meer solidaire cultuur, waarin wij zelf zorgdragen voor elkaar en de overheid weer aan onze zijde staat.

In 1996 presenteerde de Verenigde Naties, de onafhankelijke Commissie Bevolking en de Kwaliteit van het Leven een rapport over 'Zorg voor de toekomst; de zorgcapaciteiten van mensen'. Het rapport is een vrucht van veel hoorzittingen over de hele wereld en verscheen onder de titel "Caring for the future". Zorg is de basisdimensie van het leven en wordt momenteel uitgehold, omdat het primaat ligt bij de economie, terwijl die zich juist dienstbaar zou moeten maken voor de sociale dimensie, aldus hebben landen zich uitgesproken in de World Summit for Social Development in Kopenhagen in 1995.

De commissie betreurt het dat zorg gezien wordt als een vrouwenaangelegenheid. Pas als de man gelijkelijk zorgtaken op zich neemt, zal het belang van zorg ingezien worden. De zorgcapaciteit van de aarde heeft twee dimensies: 1) richting milieu en 2) richting

mensheid. De onderhavige VN-commissie richt zich op de tweede dimensie. Zorg wordt vervolgens uitgelegd in de context van familie en gezin, van het maatschappelijk middenveld (*civil society*) en van de overheid. Het feit dat de verzorgingsstaat in Europa een crisis doormaakt, betekent in de ogen van de commissie kennelijk niet dat de ideeën achter deze verzorgingsstaat hun geldigheid verloren hebben of dat die waarde eens kritisch zou moeten worden heroverwogen. De commissie presenteert deze 'oude' ideeën simpelweg als de nieuwe, die de basis moeten vormen voor de sociale, zorgzame staat.

David Reed van World Wildlife Fund-International schreef in een artikel "Can sustainable development survive neoliberalism?" (19?? Of 200?) dat het neoliberalisme de veronderstelling inhoudt van een zodanig ongelimiteerde groei, dat op den duur iedereen ervan zou profiteren. Verdelen van welvaart is niet nodig, meent men binnen het neoliberalisme, want het zou slechts een kwestie van geduld zijn totdat iedereen zijn of haar deel van de kostelijk taart krijgt. Kosten voor het milieu komen pas aan de orde als een zeker consumptieniveau is bereikt en dan ruimt men op wat in de voorafgaande perioden fout gegaan is.

Echter, constateert hij, de milieukosten zijn zeer ongelijk verdeeld en vallen toe aan de armen, die immers weggedreven zijn van de meer-opbrengende stukken land en water. Het aanpakken van milieukosten kan bepaald niet wachten tot een zeker inkomensniveau bereikt is. Reed vermeldt met instemming dat de Europese Unie het voorzorgprincipe hanteert (als je niet weet of iets schadelijk is, laat dan het); iets wat de VS verwerpt. Nationale prioriteit wordt bijna overal gegeven aan de export en daarmee aan de grootschalige, kapitaalsintensieve landbouw, die zich door de wereldmarktprijzen in een neergaande spiraal beweegt. De kleine boeren op de gemarginaliseerde stukken grond hebben doorlopend gebrek aan voedsel. IMF en Wereldbank richten hun programma's op die exportsectoren en niet op de noden van de bevolking. Verdwenen is de welvaartsstaat die wisselwerking bewerkstelligde tussen markt en sociale belangen. De Bretton Wood-instellingen (IMF, Wereldbank, WTO) versterken het terugtreden van de overheid, waardoor het mechanisme van behoud van natuurlijke hulpbronnen verzwakt. Reed laat dat zien aan de hand van verschillende voorbeelden. Er zouden weer nieuwe mechanismen van publiek toezicht moeten komen, waarbij de *civil society* en de internationale organisaties de macht van de elites en van overheidsfunctionarissen in de gaten moeten houden.

De "groene revolutie" is een Amerikaanse stijl van landbouw, grootschalig en met veel technische middelen en technisch vernuft. Voorstanders menen dat dat de enige manier is om de groeiende wereldbevolking te voeden. Tegenstanders zeggen dat ze alleen ten dienste staat van het grote bedrijfsleven en de boeren, met name de kleine, uitsluit. Die kunnen haar immers niet betalen. Bovendien zal de groene revolutie leiden tot de ondergang van traditionele culturen. In onze landbouw zijn de zaken zo grootschalig en afhankelijk van subsidie en forse bankleningen, dat we kwetsbaar zijn. Epidemieën als MKZ en Vogelpest kunnen ongeremd woekeren. Toen de landbouw nog kleinschaliger

was, kwamen ze ook voor. Dan werden een beperkt aantal boerderijen in quarantaine gehouden tot de ziekte vanzelf uitstierf. Nu zijn de exportbelangen zodanig dat de maatregelen draconisch worden met massale moorden onder dieren, die vaak zelfs niet eens besmet zijn.

In Nederland is de 'groene revolutie' goed beschreven door Geert Mak (1996) in zijn boek "Hoe God verdween uit Jorwerd" over het leven van de Nederlandse landbouwer. Hij laat zien dat het boerenbedrijf van oorsprong gericht is op voortbestaan en niet op winstmaximalisatie. Voortbestaan is nodig voor het eigen gezin en voor de gezinnen van de werknemers. Nu niet meer, de werknemers zijn lasten op wie men kan bezuinigen. Het boerenbedrijf gaat daarin mee met de hoofdstroom van de economie. Het is veelzeggend dat we verwoestende natuurlijke fenomenen uit het dierenrijk (epidemieën als MKZ en Vogelpest) nodig hebben om de absurditeit van de economische benadering van het boerenbedrijf in te zien.

Tegenover de 'groene revolutie'-opvatting over landbouw staat een andere: de agroëcologie gaat over de mogelijkheden van de kleine boer om op traditionele wijze bij te dragen aan de voedselvoorziening en tegelijkertijd de natuur te bewaren. Professor Miguel Altieri is daar een bekend voorstander van. Altieri (in Kawell [www. Globalalternatives.nl](http://www.Globalalternatives.nl) onderdeel 2.2.) zegt dat agroëcologische projecten nauwelijks gesponsord worden en alleen gesteund worden door kleine NGO's. Ze bevinden zich vaak op de slechtste stukken land. Nodig is dus een landhervorming en mogelijkheden de kleine boeren toegang te geven tot krediet en tot sociale diensten, zoals onderwijs en gezondheidszorg.

De groene revolutie zal leiden tot de ondergang van traditionele culturen. Altieri noemt voorbeelden over de hele wereld van nog bestaande traditionele culturen, gebaseerd op water (landbouw gecombineerd met visvangst), op terrasbouw en op "slash and burn" systemen. De moderne wetenschap heeft tot nu toe aangetoond, dat wat traditionele boeren deden correct is in de extreem marginale gebieden, waar dit soort landbouw zich gehandhaafd heeft. De bijdrage van de wetenschap is, volgens Altieri, hoe de traditionele productiewijzen weer terug te krijgen zijn, waarbij deelname van de boeren de kern van het onderzoeksprogramma vormen.

Altieri noemt voorbeelden uit Brazilië, waar agroëcologie gebruikt wordt in de gezinslandbouw en indrukwekkende opbrengsten levert. De overheid moet zich richten op de kleine boeren, zegt hij, om de armoede te kunnen keren. Landbouw moet de sleutel zijn van het overheidsbeleid, kleinschalige naast grootschalige, die door landhervormingen ten behoeve van de kleinschalige gecorrigeerd is.

Biotechnologie, vindt Altieri, werkt "top-down" en gaat voorbij aan de noden van de armen; zij werkt ten voordele van het grote bedrijfsleven. De technologie is over het algemeen gepatenteerd. Hoewel er wel voorbeelden te vinden zijn waarin het patent werd vrijgegeven, is Altieri van mening dat het beter is om niet afhankelijk te zijn van de goede wil van bedrijven. Bovendien zijn er allerlei gevaren verbonden aan biotechnologie, zoals het verspreiden (door wind, insecten, vogels) van eigenschappen van gemanipuleerde genen naar de wilde omgeving, waarbij ongewenste en onvoorziene reacties

ontstaan. Zijn de genen eenmaal losgelaten op die omgeving, dan is het proces onomkeerbaar. Daarom ziet Altieri hij liever af van biotechnologie.

In Nederland schreef Guus Geurts (www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.) een artikel “Liberalisering in de landbouw, een heilloze weg! Op weg naar een compromis tussen internationale solidariteits, milieu-, landbouw- en financiële belangen”. Geurts stelt dat in het huidige neoliberalistische systeem de voorziening van basisbehoeften ondergeschikt is aan een gemiddeld BNP per hoofd van de bevolking. Alleen consumenten met koopkracht hebben rechten.

De zelfvoorzienende economieën, die in ontwikkelingslanden bestaan en die in basisbehoeften kunnen voorzien, in evenwicht levend met hun natuurlijke omgeving, dienen beschermd te worden tegen de liberalisering. Via landhervormingen zou hun weer grond ter beschikking moeten worden gesteld voor eigen voedselvoorziening in plaats van de exportgewassen, die geteeld worden door grootgrondbezitters en multinationals. Geurts pleit voor de instelling van regio's, variërend van de EU tot autonome gebieden voor inheemse volken.

Ook wil hij een strenger overheidstoezicht, zowel nationaal als internationaal (via VN), omdat bij de landbouw de vrije markt niet zonder meer functioneert. Dat komt omdat men afhankelijk is van het weer en gevoelig voor ziekten. Bovendien is de landbouw multifunctioneel met naast voedselproductie ook zorg voor het landschap en voor de natuur. De grote concentratie van multinationals ten opzichte van de kleinere landbouwbedrijven en ten opzichte van de consument, maakt hun concurrentiepositie vrijwel onaantastbaar. Dit wordt nog eens versterkt door het feit dat veel milieukosten niet worden doorberekend in de prijzen.

Het marktfalen wordt gecorrigeerd door tarieven, quota, normen voor het milieu en voedselveiligheid en die bescherming moet blijven. Voor ontwikkelingslanden is het kwijtschelden van onhoudbare schulden een eerste vereiste voor voorziening in basisbehoeften en verbetering van het milieu. Geurts pleit voor een zelfvoorzienende benadering, per regio, met een sterke internationale overheid, die bindende regels kan opleggen aan landen en (multinationale) bedrijven.

Door als EU voor zo'n interne markt te kiezen kunnen we steun verwachten van de meeste ontwikkelingslanden. Voor hen geldt immers, dat openstellen van hun grenzen desastreus werkt en leidt tot uitsluiting van de armsten in hun regionale economie.

De Organisatie Fair Food, die zich richt op politieke partijen, het bedrijfsleven en op gewone burgers, stelt dat er voldoende voedsel in de wereld is, maar dat er iets schort aan de organisatie. Zo worden ontwikkelingslanden omwille van afbetaling van schulden of voor nieuwe leningen door IMF en Wereldbank gedwongen zich te richten op export en soms zelfs hun voedselreserves te verkopen. Ook al zijn er voedselexperts die tevoren waarschuwen tegen deze verkopen, dan nog worden ze doorgezet. De voorspelde hongersnoden treden dan op.

Het ontstaan van een tegencultuur

Ik ben van mening dat we in het tijdperk van de Joker leven. “De Joker” is een tarrotkaart die staat voor het absolute nulpunt: zo van de gekke dat het niet mogelijk is dieper te zakken. De ingrijpende gevolgen voor mens en milieu van de huidige manier van landbouw bedrijven, en de ingrepen die nodig zijn om deze in te dammen, zijn daar een voorbeeld van. De hausse van agressie, waarvan 11 september 2001 het begin markeerde, waarbij over de hele wereld aanslagen worden gepleegd en waarbij het plegen van bombardementen ‘ten behoeve van’ de democratie niet geschuwd worden, is even illustratief.

Dit soort agressie heeft te maken met een te grote kloof tussen arm en rijk. Over het algemeen neemt de agressie toe als de kloof zich vergroot. De wereld is nu uiterst instabiel. Dat wil niet zeggen dat de aanslagen van 11 september de verantwoordelijkheid zijn van de arme kant van de wereld. Arme mensen hebben wel wat anders aan hun hoofd. Overleven is een dagtaak.

De vraag is nu hoe op dergelijke aanslagen gereageerd moet worden. Ga je de angst voor terrorisme bestrijden met oorlogen, en in het klein met meer blauw op straat en bezit beveiligen met meer hekken en bewaking?

Gevoelens van onveiligheid houden sterk verband met een materialistische cultuur en een vergroting van het verschil tussen rijk en arm. Om ons weer veilig te kunnen voelen moeten we toe naar een meer solidaire, zorgende (tegen)cultuur, waar de welvaartverschillen juist kleiner worden. Die cultuur is niet af te dwingen. We moeten zelf veranderen, en dat kan.

Tegenwoordig zijn veel mensen in het rijke westen bezig te ontdekken wie ze zijn. De ‘Ik’ die ze in zichzelf vinden noemen ze de ‘Goddelijke vonk’ en die geeft direct contact met de ‘Ander’. Op het gevaar af zweverig te klinken denk ik dat deze ontdekking juist is. Iemand die deze ontdekking heeft gedaan, heeft weinig materiële behoeften over. Extreme armoede is natuurlijk een last, daar moet wat aan gedaan worden. Maar extreme rijkdom is ook vernietigend. Het leidt niet zelden tot onverstandig denken: er moet steeds meer rijkdom verworven worden, om het gevoel van succes vast te kunnen houden.

We leven in een wereld waarin werknemers worden ontslagen, zodat de winsten kunnen stijgen en de top van het bedrijfsleven zich kan verrijken door extra bonussen op te strijken. Gevraagd naar het waarom van deze gang van zaken wordt ter verdediging gewezen naar de salarissen in de V.S., die nog hoger liggen.

Deze drang tot voortdurende vergroting van het geldelijk gewin blijft niet beperkt tot het bedrijfsleven. Ministers en staatssecretarissen bedenken bijvoorbeeld dat ze evenveel moeten verdienen als topsporters, want ze doen toch meer voor hun medemensen. Als je dit afzet tegen de echte wereldleiders die geboren zijn in een stal, 27 jaar van hun leven opgesloten hebben gezeten in de gevangenis of zich slechts gekleed in een lendendoek, met opgespeld bazar-horloge en wandelend met een stok voor vrede en gelijke rechten bejiverden, hebben deze laatste blijkbaar niet veel nodig. Dit roept de vraag op

welke leiders men kan vertrouwen. Degenen die het salaris van een top-sporter willen ontvangen of degenen die toegeven aan een beperkt inkomen genoeg te hebben, omdat het hen gaat om de eer en het genoeg medemensen van dienst te kunnen zijn?

Zoals een bekende reclame-slogan zegt: het gaat erom dat we “anders kijken, anders voelen, anders waarnemen”. Het voordeel hiervan is dat dit gemakkelijk te realiseren is, want voor anders kijken, anders voelen, anders waarnemen heb je niets anders dan jezelf nodig. Wanneer mensen zich niet meer laten verleiden door reclame, maar wel inzien wat wezenlijk is voor nu en voor de toekomst, zullen ze niet langer consumeren zoals de huidige economie voorschrijft en daarmee verandert deze vanzelf.

Alle religies wijzen op liefde als het bindmiddel in de maatschappij en alle nieuwe bezinningsmethoden gaan in dezelfde richting. Zoveel hebben we niet nodig voor ons bestaan en geluk is afhankelijk van betrekkelijk eenvoudige zaken, die voor ieder voor het grijpen liggen.

Tot besluit

In de tachtiger jaren van de vorige eeuw stonden we wat het overheidsbeleid betreft op een keuzepunt. De verzorgingsstaat werd erg duur en functioneerde soms wel erg bureaucratisch. We hebben de ingrijpende keuze gemaakt om de overheid te laten terugtreden, ook al had diezelfde overheid de sociale en economische mensenrechten onderschreven en beloofd deze te waarborgen. Het feit dat de overheid een verantwoordelijkheid bleef houden in het waarborgen van deze rechten werd door velen uit het oog verloren, op een enkeling na vanuit de ook toen al bestaande tegencultuur. De ontwikkeling zette door. Wat toen enkelen beweerden, is nu levensgroot te zien: toenemende ongelijkheid, verwaarlozing van het voorzien in basisbehoeften voor grote delen van de wereldbevolking, overconsumptie bij een minderheid, overbelasting van mens en natuur, concentratie van macht bij enkelen.

Terwijl de overheid terugtreedt op het punt van waarborgen van basisvoorzieningen, verleent zij financiële steun aan het bedrijfsleven, en dan met name de sterkere bedrijven, en heft zij minder belasting van het bedrijfsleven. Dit ziet men in de landbouw, de industrie en de dienstverlening. Zelfs gelden voor ontwikkelingssamenwerking verdwijnen naar het grootschalige bedrijfsleven. De kleinschalige bedrijven, voor zover deze niet verdwijnen, worden uitermate inventief. Dat geldt zowel in de Derde Wereld als in de ontwikkelde wereld. Dit geeft openingen naar lokale interne markten waar producenten en consumenten dicht bij elkaar staan, geen overproductie meer nodig is, transportlijnen korter zijn, en landbouwziekten beperkt blijven. Binnen de pessimistisch stemmende algemene ontwikkelingen zijn er dus ook positieve aanzetten voor een nieuwe economie te vinden, en dat kan beschouwd worden als een vrucht van het Tijdperk van de Joker.

Er is nog een ander positief verschijnsel: het groeiend verzet van burgers. Als de overheid niet zo ver was teruggetreden en ons verlaten had, als de schaalvergroting aan de kant van de markt niet zo extreem geweest was met alle nare gevolgen vandien, dan waren we als burgers niet zo massaal wakker geworden.

De anti- of anders-globalisten-beweging heeft weliswaar wortels die decennia terug gaan in de diverse emancipatie-bewegingen, maar de duidelijkheid waarmee ze zich nu manifesteert is nieuw. Burgers kunnen het bedrijfsleven zelfs dwingen tot maatschappelijk verantwoord gedrag. Het komt voor dat het bedrijfsleven de verantwoordelijkheid van de overheid over gaat nemen. Is dat niet verheugend? Nee, dat is het niet.

Noreena Hertz (2001) waarschuwt hiervoor in haar boek "The silent takeover"¹¹. Wij, de burgers, hebben het bedrijfsleven niet gekozen. Het kan op elk moment zijn gulle daden afbreken en we hebben dan geen been om op te staan. Nee, de overheid moet weer doen waar we haar voor kozen, en tot die tijd kiezen we niet met onze stem maar met ons koopgedrag, raadt ze aan. Dat is een protest dat blijkbaar gehoord wordt. Het verzet van burgers is ook op te vatten als een positief verschijnsel in het Tijdperk van de Joker.

In Nederland hebben we zojuist een overheid gekregen die kiest voor harde bezuinigingen terwijl ondertussen ministers en staatssecretarissen meer moeten verdienen. Premier Balkenende heeft inmiddels laten weten dat de grap pas volgende regeerperiode in zal gaan, maar het blijft niettemin een absurditeit die past bij de Joker uit de tarotkaarten.

De oppositie heeft ondertussen meer kans één lijn te trekken en allerlei op solidariteit gerichte instanties aan zich te binden. We moeten deze komende jaren benutten om onszelf te zuiveren. Het tijdperk van de Joker is een vruchtbare tijd.

Literatuur

Burkens, M.C., "Privatisering uit staatsrechtelijk oogpunt", in: M.M. Kaag (red.), *Privatisering en deregulering; van verzorgingsstaat naar waarborgstaat*, Den Haag: Staatsuitgeverij, 1983, pp.???

Geurts, G., *Liberalisering in de landbouw, een heilloze weg! Op weg naar een compromis tussen internationale solidariteits, milieu-, landbouw- en financiële belangen*, www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.

Hertz, N., *The silent takeover; global capitalism and the death of democracy*, London: William Heinemann, 2001.

Kawell, J., *For an agriculture that doesn't get rid of farmers* (interview met Miguel Altieri), www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.

Mak, G., *Hoe God verdween uit Jorwerd*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas/Contact, 1996.

Reed, D., *Can sustainable development survive neoliberalism?*, www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.

Verenigde Naties, *Caring for the future*, rapport over zorg voor de toekomst; de zorgcapaciteiten van mensen, van de onafhankelijke Commissie Bevolking en de Kwaliteit van het Leven, 1996, www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.

Wachtel, H.M., *Tax distortion in the global economy*, www.Globalalternatives.nl onderdeel 2.2.

Noten

1. Margies Kaag is socioloog met als specialisatie Openbaar Bestuur. Zij is inmiddels 61 jaar en werkt niet meer betaald. Van haar acht betaalde banen waren er vijf als wetenschappelijk onderzoeker.

2. Ook in zijn voordracht op 8 februari 2003 te Utrecht, op een bijeenkomst georganiseerd door de stichting XminY over "Privatisering en de GATS" gaf Keune een algemene schets van de achtergronden van privatisering.

3. In de V.S. betoogt Michael Moore al jaren dat het bedrijfsleven zijn land vermoordt door belastingvoordelen te innen door zich op een bepaalde plaats te vestigen, maar van die plaats te verdwijnen zodra het elders lucratiever is. De ontslagenen worden afhankelijk van overheidsdiensten die sterk verschromen. De overheid moet immers terugtreden. Daarom heeft Michael Moore zich onder meer tot Saudië-Arabië gewend om een bijdrage te krijgen voor het verlichten van de armoede in de V.S. Zijn verzoek is beleefd geweigerd, de Saudiërs willen de supermacht niet voor het hoofd stoten.